

V roce 1905 novináře jménem Luigi Villari okouzli městečko na Kavkaze, které mělo osmadvacet tisíc obyvatel a oplývalo kouzlem Východu:

Už klenuté průchody, připomínající všechna tajemství Východu, a jejich tmavě zatažené obchůdky, davy Tatarů oblečených v dlouhých modrých tunikách a zelené turbany mullí, procházejících tu a tam, jsou velmi přitažlivé. V jedné otevřené místnůstce jsem narazil na učitele, který vštěpoval náboženské zásady asi tuctu malých kluků; mumlal svou lekcí zpěvavě, monotónním hlasem, a kolébal se sem a tam. V jiném brlohu zbavoval holíč svou obět posledních vlasů. Všude byly krámký s kávou a čajem, ale ty zvláštní a jemně východní sladkosti, které jsem ochutnal v Konstantinopoli a Sarajevu, nebyly k nalezení. V podezřelých ochozech a na malých dvorcích dvorčích odpočívali ohromní nemotorní velbloudi. Pak z ohavné páchnoucího bazaru náhle vyjdete k velké měšti zvané Gok Džami.

Tím městem byl Jerevan. V oněch dobách měl obyvatelstvo smíšené z Arménů a muslimů, ruského gubernátora a atmosféru dokonalého Blízkého východu. Jerevan býval po několika staletí předsunutou výspou perské říše, a když ho Villari navštívil, spadl pod ruskou správu necelých osmdesát let. Město se stalo arménskou metropolí skoro nedopatřením. „Mnoho Arménů vnímá jako své hlavní město Van,“ napsal jiný cestovatel, William Eleroy Curtis, který přijel do Jerevanu pět let po Villarim, v roce 1910. Mluvil o městě na jihu v turecké Arménii, ale mohl připojit i gruzínské hlavní město Tiflis na severu, které mělo velkou a bohatou arménskou populaci.

Moderní Jerevan vypadá se svými rovnými ulicemi a čtverhrannými budovami z rudé žuly a tufu spíš jako sovětské město. Proměnil se v město zcela arménské, avšak jeho nadlidské měřítka a pořádek jsou jaksi v rozporu s nepředvídatelnější stránkou arménské povahy. Jen v létě, když lidé vyrazí do parků posedět v kavárnách, popíjet kávu a živě konverzovat, je město zabydlenější. Všechny široké třídy vedou k okrouhlé neoklasicistní budově Opery. Tady bylo v roce 1988 Divadelní náměstí, poseté sochami skladatelů, jež Arméni půvabně rozmístili po celém městě. Náměstí využívali jako scénu pro své milionové mítinky – a je přiznací, že přiznací, že přiznací slovo označující *glasnost*, *hraparakainutun*, se odvozuje od slova *hraparak*, „náměstí“. Od roku 1988 však Jerevan postihla energetická krize, válka a odliv emigrantů. Jeho obyvatelé si stěžují, že kdysi živoucí město začalo být nudné a bezduché.

Jednoho dne jsem vyšel z ruchu a chaosu Maštocovy třídy na tichý dvorek pátrat po zbytku starého Jerevanu, po budově, kterou Villari nazývá „velká měšita zvaná Gok Džami“. Bylo to stále naproti hlavnímu bazaru, který je nyní v uzavřeném hangáru, před nímž seděli vesničané a prodávali okrouhlé placky nekvašeného chleba, rajčata a snítky estragonu. Ve dvoře, na vzdálenějším konci poklidného obdélníkového bazénu stíněného morušovníky, se leskly dlaždice: vnější stěna měšity z osmnáctého století.

Provedl mě tam architekt Grigor Nalbandan. Kromě dvojice kníratých iránských dělníků oskávajících dláty kamenné bloky jsme byli jediní lidé v okolí. Nalbandan dohlížel na restaurování komplexu měšity, což byl společný podnik Arménie a Íránu – zemi, které jsou navzdory náboženské odlišnosti politickými spojenci. Stěny měšity se restaurovaly arménskými rudými cihlami a obkládaly perskými tyrkysovými dlaždicemi. Zuli jsme si boty a vešli do interiéru, kde se rozléhala ozvěna; podlaha byla čerstvě vyložena isfahánským mramorem. Měšita byla úplně prázdná; jedinými pravidelnými návštěvníky bohoslužeb je zhruba desítka diplomatů z iránského velvyslanectví. Tato zvláštní oáza klidu uprostřed Jerevanu je všechno, co zbylo z perského období města.

V Jerevanu jsou archeologické pozůstatky starého města Erebinu, naznačující, že tam Arméni žili po staletí. Od šestnáctého do devatenáctého století se však arménský kulturní a náboženský život soustředoval v Ečmiadzinu, sídle hlavy církve, *katolikos*, který leží asi šestnáct kilometrů na západ. Jerevan byl hlavním městem chanátu a bylo to v podstatě muslimské město, kde nebyly žádné velké kostely, ale šest mešit. Když Rusové v roce 1827 východní Arménii dobyli, žilo v jerevanském kraji jen pětadvacet tisíc Arménů, které početně převyšovala mnohem větší muslimská populace. V devatenáctém století město nabylo arménštějšího charakteru, protože tam Rusové usídlili tisíce nových arménských přistěhovalců z Turecka a Persie, ale ještě v sedmdesátých letech devatenáctého století měl Jerevan jen kolem dvaceti tisíc obyvatel. Byl daleko menší než Suša a migrující arménští dělníci mnohem raději hledali štěstí v Baku.

Město, jakým dnes je, udělala z Jerevanu další a podstatně větší vlna migrantů. V letech 1915–18 asi čtvrtina arménského obyvatelstva uprchla z turecké Anatólie do východní Arménie ve snaze uniknout masakrům a deportacím, které prováděli Turci a Kurdové. Při masakrech, které byly nesrovnatelně největší tragédií v arménských dějinách, zahynulo na milion Arménů. Arméni je nazývají *met s eghern*, „velký masakr“; v angličtině se jim obvykle říká „arménská genocida“. Od roku 1918 do roku 1920 byl Jerevan hlavním městem krátce nezávislé Arménské republiky a hlavním útočištěm statisíců Arménů prchajících z Anatólie.

Jerevan - Tajemství Východu

Thomas de Wall

(ukázka z knihy Černá zahrada)

V roce 1920 se stal hlavním městem sovětské Arménie. Když Jerevan navštívil v roce 1932 spisovatel Artur Koestler, vybavilo se mu jako Židovi nové židovské osidlování Palestiny:

Naděšení, zmatek, chyby a špatný vkus, které provázejí horečné budování, to vše byly dojemné a důvěrně známé připomínky. Také zde se střídaly sedé, laciné a osklivé utilitární budovy s kouzelným, barevným a špinavým Orientem. Jerevan byl také normální a chaotické pionýrské město, nedokončené ulice mezi zcela dostavěnými domy, labyrint rour a kabelů. Také tu bylo teprve pár telefonů a když se volalo, muselo se uvádět jméno, a ne číslo účastníka. A především byl důvěrně známý ten babylon Orientem. Jerevan byl také normální a chaotické pionýrské město, nedokončené ulice mezi zcela dostavěnými domy, labyrint rour a kabelů. Také tu bylo teprve pár telefonů a když se volalo, muselo se uvádět jméno, a ne číslo účastníka. A především byl důvěrně známý ten babylon Orientem. Jerevan byl také normální a chaotické pionýrské město, nedokončené ulice mezi zcela dostavěnými domy, labyrint rour a kabelů. Také tu bylo teprve pár telefonů a když se volalo, muselo se uvádět jméno, a ne číslo účastníka. A především byl důvěrně známý ten babylon Orientem.

Moderní Arménie vyrostla ve stínu velké katastrofy z roku 1915. S jistým zjednodušením: jestliže nejnaléhavější úlohou dvacátého století bylo v Ázerbájdžánu vytvořit „národ“, před Arménii stála docela jiná výzva: měla zřejmý národ, roztroušený po světě, ale žádný stát. Sovětská Arménská republika se budovala, aby tuto roli naplnila a stala se novou arménskou vlastí. Jerevan se svou Operou, Národní galerií, muzeem se sbírkou starých rukopisů známým jako Matenadaran, se tudíž stal zdrojem arménských mýtů a nadějí. Koestler ho označil za „jakýsi druh Tel Avivu, kde se shromáždili příslušníci dalšího mučeného národa, aby si vybudovali nový domov“.

Dvacátého čtvrtého dubna 2000 jsem se brzy odpoledne připojil k zástupům kráčejícím k Památníku genocidy Ciernabakerd na západní straně Jerevanu. Pomalu jsme postupovali v proudu třicetičlenných řad po široké dlaždené cestě za zvuků smutné dechové hudby skladatele Komitase, znějící z reproduktorů. V Arménii se od roku 1967 uctívá Den genocidy ve výročí dne, kdy byli v roce 1915 v Istanbulu zatčeni a poté zavražděni arménští intelektuálové.

Byla to rodinná záležitost. Lidé stoupající na kopec nebyli slavnostní, povídali si a fotografovali. Nesli špičaté tulipány a svazky kvetoucího šerfiku, jehož hrozny mířily dolů. Nebylo ani stopy po hodnostářích, ti své věnce položili těžkož dne, ale dříve. Vystupovali jsme pomalu, jenže moji přátelé byli zaraženi skromnou účastí lidí. Na sklonku osmdesátých a na začátku devadesátých let se tohoto obřadu účastnilo doslova celé

la hudba, která městem zněla. Pro tento den se rozhlasové stanice, hulákající naplno v každém taxíku a kavárně, zřekly své obvyklé plechové ruské popmusic a hrály arménské melodie. Rozléhalo se kvílení arménské píšťaly *duduk*. Arménie pro dnešek odložila sovětskou identitu a předstírala svůdnější blízkovýchodní háv.

Absence velkých oficiálních ceremonií a veřejných manifestací k 24. dubnu dodala vzpomínkám větší důstojnost, ale možná také odrážela důležitost, jakou moderní obyvatelstvo Arménie přikládá genocidě. Do lidských životů už zasáhlo tolik jiných problémů – od Karabachu po ekonomické přežití -, že se zdálo, jako by událost z roku 1915 přestaly být principem definujícím moderní Arménii. Můj přítel Tigran přišel s jinou teorií: vítězství nad Ázerbájdžánem, říkal, přehlušilo předchozí zafixovanou

Jerevan, 2011

foto Martin Vlček

představu Arménů, že jsou „ušlechtilou obětí“. Tentokrát konečnou vyhráli a ti druzí prohráli. Jak můžete zůstat „placícím národem“, když jste porazili souseda?

Jenže pro arménský svět v širším smyslu genocida z roku 1915 stále do velké míry definuje, co znamená být Arménem. Ne-ní ani moc divu, vzhledem k tomu, že arménská diaspora – zejména ve Spojených státech a ve Francii – stále sdružuje hlavní potomky lidí, kteří po roce 1915 uprchli z východní Anatólie. Od padesátých let minulého století skupiny diaspory soustředily spoustu energie a vydaly miliony dolarů ve snaze přimět Turecko, aby připustilo, že spáchalo na Arménech genocidu, a ostatní země, aby uznaly masakry jako takové.

jsou vnímáni jako pátá kolona velmocí, které se snažily zničit nový turecký stát hned v zárodku.

Uprostřed vzájemného obviňování došlo k několika statečným pokusům zahájit turecko-arménský dialog o tom, co se skutečně stalo. V roce 2001 byla zřízena turecko-arménská smírčí komise, ale v obou zemích se na ni snesla mohutná kritika. V roce 2000 se turečtí a arménští historici scházeli a dopisovali si. Rozhodně jim nepomáhala skutečnost, že přístup do osmanských archivů z období vztahujícího se k masakrům i do archivů arménské dašnakovské vlády je omezen na hrstku protěžovaných vědců.

V této kakofonické atmosféře na mne zapísal argument arménského historika Gerarda Libaridana, který byl také hlavním zahraničně-politickým poradcem prezidenta Ter-Petrosjana, že politizovat problém genocidy znamená ho snižovat. Jakmile se z toho stane politický problém, říkal, začne být pro obě strany nezbytné zaujmout nesmířitelnou pozici, a ne se účastnit inteligentní debaty. „Zdá se, že v boji pro a proti uznání obě strany vystupují s opakovaním

zemků za vysokým blokem ve Vardanan-cově ulici 22 nedaleko centra města. Na vrcholu úzkého schodiště byla malá otevřená plošina, obklopená rezivějícími zelenými garážemi, na níž se kupily cihly a písek. Byl jsem si jist, že právě tady bývala měšita, kterou používali jerevanští Ázerbájdžánci a která neměla štěstí, aby byla označena za „perskou“, takže byla zbořena.

Místo je tak žalostné a prázdné, že jsem váhal, zda jsem tam správně. U úpatí schodiště seděla na skládací stoličce stařena v květovaných šatech, před sebou na zemi měla rozloženou látku, a prodávala hrozny, fazole a cibuli. Měla snědý obličej a náušnice, vypadala, jako kdyby každý den přicházela z venkova prodávat ovoce a zeleninu. „Byla tady někdy měšita?“ zeptal jsem se a ukázal na schody. „Ano,“ odpověděla, „byla.“

„Co se s ní stalo?“ „Nedotkli jsme se jí až do posledního dne, dokud nezníčili arménský chrám v Baku.“ Myslela zřejmě začátek roku 1990.

„Ale proč jste ji zbořili?“

„Proč ji nechávat?“ pokrčila rameny. „My jsme křesťané, oni jsou muslimové. Když byly ty problémy s Ázerbájdžánem, přišli naši Arméni a za tři dny ji zbořili. Přivezli speciální stroj, nevím, jak se jmenuje, ale dělá takhle...“ Naznačila dlaní valivý pohyb, jako by napodobovala bulldozer. „Ano, zdí za nic nemohou,“ souhlasila. „Ale oni bojovali proti všemu. Co lidem zbylo? Co je to za život?“

Její slova nedávala smysl, ale domníval jsem se, že „oni“, o kterých mluvila, neměli s měšitou nic společného.

To, že Arméni mohli vymazat ázerbájdžánskou měšitu ve svém hlavním městě, usnadnil lingvistický trik: Ázerbájdžánci z Arménie bylo snazší vyskrtnout z historie, protože jména Ázerbájdžánci či Ázerové se do dvacátého století běžně nepoužívala. V předmoderní epoše se o tomto lidu obecně mluvalo jako o „Tatarech“, „Turcích“, nebo prostě „muslimech“. Jenže to nebyli Tataři ani Turci, byli to šitští poddaní Šafiovské dynastie Osmanské říše, kteří mluvili turkickým jazykem – jinými slovy předchůdci národa, kterému dnes říkáme Ázerbájdžánci. Když tedy Arméni mluvili o „perské měšitě“ v Jerevanu, zamlžovali tento název fakt, že když byla měšita postavena v šedesátých letech osmnáctého století, tvořili většinu tamních věřících vlastně Ázerbájdžánci.

Jenže ve dvacátém století se Ázerbájdžánci, kteří ve východní Arménii žili po staletí, tiše stali hosty, marginalizovanými a diskriminovanými. Arméni prosadili své právo na vlast na jejich úkor. V letech 1918-20 byly ze Zangezuru vyhnaný desetitisíce Ázerbájdžánců. Ve čtyřicátých letech jich byly desetitisíce deportovány do Ázerbájdžánu, aby uvolnili místo arménským imigrantům z diaspor. A poslední částka v letech 1988-89 zbavila zemi i těch zbývajících.

Vzpomínají-li moderní Arméni na své dřívější ázerbájdžánské sousedy, pak všeobecně jako na rolníky. Reknou vám, že se mohli vždycky spolehnout, že na trhu prodávali ovoce a zeleninu nejlepší kvality. Mnozí z nich však byli také zámožní měšťané, jejichž potomci vytvořili v exilu v Ázerbájdžánu mocné politické společenství. Říká se jim *jeraz*, „jerevanští Ázerbájdžánci“. Jeden prominentní *jeraz*, bývalý prezidentský poradce Eldar Namazov, mi vyprávěl, že jeho dědeček byl kupec, který vlastnil velkou část prostor dnešního městského Národního parku. Jeho rodina mušela Arménii opustit v roce 1947. „V naší rodině se vždycky vyprávěla spousta příběhů o tom, co dělali Arméni Ázerbájdžáncům v Jerevanu,“ vzpomínal Namazov. „Měl jsem mnoho příbuzných, kteří zahynuli na začátku století při vyvražďování Ázerbájdžánců v Jerevanu a mnozí naši příbuzní zemřeli při deportacích.“

Oficiálně je dnes v Arménii kolem osmi tisíc Ázerbájdžánců. Ve skutečnosti to číslo musí být mnohem nižší; možná jich tam zbylo jen několik stovek, většinou důchodců. A přesto je v Jerevanu každý den Ázerbájdžánců hodně, jezdí do města nakládky, nakupují ovoce a zeleninu a prodávají na trzích levné spotřební zboží nebo prací prášek. Jak to? Jsou to vlastně iránské Ázerbájdžánci, pro které Arménie představuje výhodný trh. Jejich křiklavě pomalovaná auta se zářivě oranžovou tuponosou kabinou a zelenými a modrými plachtami se plazí po arménských silnicích k zákazníkům, fakticky uvězněným v uzavřené republice. Všechno záleží na představě. Írán je spřátelený soused a řidiči, třebaže jsou jazykem i etnicky Ázerbájdžánci, jsou občany Íránu – dá se říci, že je to živoucí ekvivalent „perské měšity“. Arméni s nimi snadno vycházejí a dělají s nimi dobré obchody.

Íránské Ázerbájdžánci nejsou příliš početní. Bylo by potřeba znovu otevřít arménské hranice s Tureckem a Ázerbájdžánem, aby se Jerevan znovu vzhopčil ke své bývalé dynamice – k obchodu a ruchu, které Villarimu připadaly v roce 1905 tak přitažlivé. Křivolaký poválečný zeměpis Kavkazu se všemi svými zavřenými hranicemi a frontovými liniemi působí, že je z Moskvy nebo z Los Angeles do Jerevanu blíž než z Erzerumu nebo z Baku. Východní bazar má ještě pořád zavřeno.

z anglického originálu *Black Garden* přeložila **Petruška Šustrová**
knihu vydá nakladatelství Academia

Tbilisi, 2011

foto Martin Vlček

město. „Před deseti lety to pro každého z nás byla velká věc,“ řekl Tigran. „Ušel jsi deset metrů, zastavil se a čekal. A pak zase dál. Trvalo to tři nebo čtyři hodiny.“

Došli jsme na vrchol. Po levici jsme měli dlouhou ředou zeď s vyrytými jmény měst, v nichž byly zlikvidovány arménské komunity: Kars, Erzerum, Trebizond, Van a tak dále. Vpředu stál památník: dvanať štítů z šedého čediče, každý za jeden *viláť*, tureckou provincií, skloněných dovnitř k ústřední míse zapuštěné do země, uvnitř které planul oheň. Položili jsme své květiny na lavici z červených a bílých plátů, která se tyčila asi po pás na okrajích mísy. Potom jsme se vydali dolů po jiných širokých schodech, které sestupovaly do města. Před námi se přes celý horizont prostíral kužel Araratu a zdálo se, jako by navrhovatelé památníku záměrně naplňovali tento výhled a tento sestup. Pohled na Ararat se stal dalším symbolem toho, co Arméni ztratili, neboť nyní leží za hranicemi, v Turecku.

Po zbytek Dne genocidy se v Jerevanu vznášelo něco jiného, odlišného, ale chvíli mi trvalo, než jsem si uvědomil, že to by-

Pro mnohé bylo překvapení, že se první arménský prezident Levon Ter-Petrosjan záměrně rozhodl nedělat z roku 1915 politické téma. Uzavření arménsko-tureckých hranic v roce 1993 a neexistující diplomatické vztahy byly výsledkem sporu o Karabach, nikoli hádek o rok 1915. Ter-Petrosjanův nástupce Robert Kočarjan také problém genocidy zpočátku obcházel. Později, v roce 2000, začal po světě lobovat za uznání masakrů za genocidu. Evropský parlament a francouzský Senát přijaly rezoluce, v nichž se masakry z roku 1915 označují za genocidu. Kongres USA se chystal následovat jejich příklad, ale telefon prezidenta Billa Clintona, který se obával turecké reakce, přesvědčil Kongres, aby návrh stáhl.

Parlamentní rezoluce rozzuřily Turecko, takže zrušilo několik francouzských obchodních smluv. Podle turecké verze událostí měly masakry v roce 1915 mnohem menší rozsah, než tvrdí Arméni, a došlo k nim na konci Osmanské říše za občanské války, v níž umírali Turci i Arméni. V turecké národní ideologii mají tudíž tehdejší události velmi odlišnou podobu: Arméni

džáncích jako o „Turcích“ a nečiní mezi nimi rozdíl. V roce 1988 se tedy „turecká hrozba“ z roku 1915 přenesla na Ázerbájdžánce a památník obětí pogromů v Sumgaitu byl umístěn na vrch Ciernakaberd nedaleko památníku genocidy. Když se však Arméni dopouštěli násilností na Ázerbájdžáncích, tvrdila Harutuňanová, mnoho lidí v Arménii odmítlo uvěřit, že se to stalo. „Arméni reagovali zhruba stejnými metodami [jako Ázerbájdžánci], ale arménská historická paměť pro to nemá podklad.“

Válka změnila povahu této debaty. V roce 2000, kdy spor o Náhorní Karabach stále nebyl vyřešen, ale telefon prezidenta Billa Clintona zapojil do sporu o genocidu. Prezident Alijev v říjnu 2000 prohlásil: „V dějinách nikdy nedošlo k ničemu jako „arménské genocidě“, a i kdyby došlo, nebylo by správné zabývat se tou věcí po 85 letech.“ Po porážce a utrpění, jaké jim způsobili Arméni, chtěl Alijev prosadit také práva ázerbájdžánských obětí.

Jerevan má mnoho tajemství. Jsem přesvědčen, že jedno z nich se nachází mezi změtí garáží, kůlen a zahrádkářských po-

Sníme o tom, že se přestěhujeme do Minska

Rozhovor s Agnieszskou Romaszewskou, ředitelkou televize Belsat

Co je Belsat?

Belsat je satelitní televize, jeden z kanálů polské veřejné televize, který vysílá z Polska do Běloruska v běloruštině.

Proč jste se rozhodli takovou televizi vytvořit?

V Bělorusku v zásadě neexistuje žádná televize, která by byla v jakékoli míře nezávislá na tamní moci, je tam jen státní televize a dají se sledovat ruské televizní stanice. Známí z Běloruska mi vždycky říkali, že Lukašenko je tvář z obrazovky, člověk, kterého udělala televize, a jedině televize může působit proti němu. Tak jsme se rozhodli zkusit, jestli by se pro Bělorusko nedala udělat televize. Dřív jsme v Polsku – a v celém tehdejší socialistickém bloku a bývalé SSSR – poslouchali Rádio Svobodná Evropa a Rádio Svoboda. Teď už jsme ale o krok dál, teď je potřeba televize. Kdyby to dnes nebylo technicky mnohem snadnější, nemohli bychom to udělat. Ještě před deseti lety, kdy byly kamery veliké a materiál se nedal stříhat na počítači, by to nebylo možné.

Ale jak jste přišli zrovna na Bělorusko?

Když jsem byla dopisovatelkou polské televize v Bělorusku, pracovala jsem blízko polských hranic v Grodnu. A po nějaké době jsem si všimla, že mě lidé poznávají na ulici. Překvapilo mě to – úplně cizí lidé mi říkali „Zdravstvujtě.“ Přemýšlela jsem, odkud mě mohou znát, a pak mi došlo, že se prostě dívají na polskou televizi. A když cítí potřebu dívat se na polskou televizi, jistě budou mít tím spíš chuť sledovat vlastní, běloruskou.

Kdy to všechno bylo?

Na začátku roku 2006 mě z Běloruska vyhostili a tehdy jsem ještě s několika dalšími začala vést různá jednání, která trvala půl druhého roku. Nakonec jsme získali podporu polské veřejné televize a hlavní polského ministerstva zahraničí, které financuje televizi Belsat asi z 80 % na základě dohody uzavřené s televizí. Dohoda byla podepsána v dubnu 2007 a 10. prosince 2007 jsme odvysílali první hodinu programu. Nejdřív jsme vůbec nevěděli, jak to udělat, bylo to iniciativa skupiny polských a běloruských novinářů. Někteří z těch polských byli novináři z televize, zatímco běloruští byli z rozhlasu, z Rádía Svoboda nebo z novin. Rozhodli jsme se ale stavět na nových lidech, ne na těch, které bychom se pokusili vytáhnout z běloruské televize.

Pokoušeli jste se o to?

Pracovala jsem od začátku devadesátých let v polské státní televizi, která se proměnila ve veřejnou, a vím, jak ta proměna byla těžká. Dospěli jsme k názoru, že to nemá smysl, že bude lepší vychovat nové lidi, kteří už budou o televizi a o informacích uvažovat jinak.

Jak jste to dělali?

Začali jsme náročným školicím programem. Kamarádka, se kterou jsem pracovala v polské televizi, se vypravila do Běloruska a s naším běloruským spolupracovníkem objeli asi osm měst. V každém se scházeli

s lidmi, zejména s mladými lidmi tak či onak spjatými s nějakým opozičním hnutím. Vybrali ty, kteří jim připadali nejzajímavější, a pozvali je na školení.

Školení mělo tři stupně. Po prvním stupni třetina lidí odpadla a dvě třetiny postoupily do další etapy. Nakonec zůstala jen třetina původních zájemců, říkali jsme jim „zlatá skupina“, a ti v Belsatu pracují dodnes. Čas to jsou to lidé, kteří předtím neměli s novinářskou nic společného, a teď jsou z nich televizní novináři, a ne špatní.

Když už jsme měli novináře, snažili jsme se získat ještě nějakou vnější, zahraniční

podporu. Teď máme také podporu švédské vlády, dostali jsme prostřednictvím jejich nadace tříletý grant. Získali jsme také podporu holandské vlády, takže se nám podařilo tu iniciativu trochu povznést na mezinárodní úrovni.

Jak jste své sponzory přesvědčili?

Za začátku skoro nikdo nevěřil, že se to povede. Vůbec tomu nevěřili úředníci polského ministerstva zahraničí, kteří si mysleli, že je to celé bláznovství. Uvažovalo se o tom, že by v budoucnu financování převzala Evropská unie, ale já jsem jim říkala: Dobře, jenomže dokud to bude jen projekt na papíře, Unie se nikdy do něčeho tak riskantního nepustí. Ale když to bude fungující instituce, dříve nebo později se přidají i jiné státy.

Myslím, že se nám podaří získat podporu i ze Spojených států, a snad se nakonec připojí i ta Unie. Fungující instituce působí úplně jinak než projekt na papíře, zvlášť když je to něco tak drahého jako televize. Dokud je to na papíře, řekne každý: tolik peněz – ale vždyť se na to nikdo nebude dívat!

A dává se někdo?

My jsme samozřejmě taky předem nevěděli, jestli se někdo bude dívat. V roce 2006 jsme vycházeli z průzkumů, kolik lidí si pořizuje antény na příjem satelitní televize. A zjistili jsme, že se za tři roky, které průzkumu předcházely, počet satelitních antén v Bělorusku zdvojnásobil. Řekli jsme si, že když to tak roste, bude na čem stavět, a ukázalo se, že je to pravda: dnes může

v Bělorusku sledovat satelitní televizi dvacet procent domácností. Když jsme začínali, bylo to asi deset procent.

Proč jste věřili, že se lidé budou na váš program dívat?

Už ze zvědavosti. V polských novinách se tenkrát objevila spousta článků, že vysíláme do vesmíru, že se na nás nikdo nedívá... S každou novou televizí je problém, hlavně při startu. Je to jako s restaurací, ta je také napřed prázdná, ale pak se to zlomí, lidé si zvyknou a začnou chodit.

Zvykli si už na Belsat?

Vlastně až loni, v roce 2010. Byl to převolební rok, koncem roku byly volby a najednou se ukázalo, že nám neskutečně vzrostla sledovanost.

Jakou má tedy Belsat sledovanost?

Jedenáct procent respondentů v průzkumech uvádí, že se na Belsat dívá občas nebo stále. To je na televizi, která není v kabelové síti a lze ji sledovat jen přes satelit, opravdu hodně, samotnou mě to překvapilo. Prováděli jsme průzkum hned po loňských událostech z 19. prosince, kdy dal Lukašenko rozehnat demonstrace, a opakovali jsme je letos v červnu. Dopadlo to skoro stejně, v červnu byly výsledky o něco nižší, což je přirozené, v prosinci byla doba velmi vyjitá a lidé média sledovali.

Z průzkumů je patrné ještě jedno: neuvěřitelně vysoká důvěra. Z pěti set lidí, kteří uvedli, že Belsat pravidelně sledují, jich 87 % prohlásilo, že našim informacím bud úplně věří nebo věří. Jen nepatrné procento uvedlo, že nevěří – smála jsem se, že to jsou ti, kteří Belsat sledují služebně. Profesor, který ten průzkum prováděl, mi řekl: 87 % procent, to je velký kapitál, přemýšlejte o tom, co vysíláte.

Přemýšlíte o tom? A co vysíláte?

Snažíme se. Většina programů se vyrábí v Bělorusku. Lidé si často myslí, že když televize vysílá z Polska, dělá se program v Polsku. To není pravda. To, co vyrábíme, se dělá z drtivé většiny v Bělorusku. Máme síť dopisovatelů, všechno zpravodajství je odtamtud. Produkční skupiny v Bělorusku vyrábějí i pravidelný ekonomický nebo kulturní program. Něco se dokončuje v Polsku, ale materiál se dělá v Bělorusku. Zpravodajství se dává dohromady ve studiu tady, v Polsku, ale zprávy nám chodí z Běloruska.

Kolik lidí to v Bělorusku dělá?

Máme třicet spolupracovníků různých druhů, kteří sbírají zpravodajství, a dalších sedmdesát nebo osmdesát lidí vytváří pravidelné pořady. A filmy, ty také tvoří důležitou složku našeho programu. Je to legrační, ale vyrábíme víc dokumentárních filmů, než všechny ostatní kanály polské veřejné televize.

Říkala jste, že vysíláte bělorusky. Rozumějí v Bělorusku všichni běloruštině?

Ano. Ale bylo to také téma zásadních jednání – jestli nemáme vysílat rusky, když v Bělorusku hlavně ve městech mluví většína lidí rusky. Jestli se tou běloruštinou nevyřadíme z hlavního proudu. Neznám tam nikoho, kdo nerozumí bělorusky, i když znám hodně lidí, kteří bělorusky nemluví – neumějí, nejsou zvyklí, bojí se, že udělají chybu, a podobně. Ale rozumějí všichni. A myslím, že nás to odlišuje, jsme jiní, jsme snadno poznatelní, když člověk na ovladači kliká mezi kanály, hned Belsat pozná. Hodně lidí ze Západu se nás ptalo, proč nevysíláme rusky, myslí si, že je to jedno. Ale nikdy se na to nezeptal nikdo z Běloruska, ani žádný politik, ani ti, kteří komunikují výhradně rusky. Dospěla jsem k závěru, že by o tom měli rozhodnout běloruští kolegové. Měla jsem ale i vlastní představu: když budeme vysílat bělorusky, budeme jediná televize, která to dělá. Všechny televize v Bělorusku vysílají rusky, my jsme jediná, která vysílá v jiném jazyce, a to bělorusky.

Je to tedy manažerský záměr? Nebo to má nějaký politický podtext?

Jednou z oblastí, v nichž se vede boj o duši běloruského občana, je totožnost, otázka, kým je. Proto musíme vysílat v jejich jazyce. Občan je přece občanem nějakého útvaru, není občanem jen tak. Proto také vyrábíme hodně historických dokumentů, ožívujeme minulost, která je přece také součástí totožnosti. Bělorusko to má s minulostí a totožností těžké, dlouho bylo součástí Sovětského svazu, předtím byly zábohy. Když vzniklo nezávislé Bělorusko, bylo chvíli skutečně nezávislé, ale pak přišel lukašenkovský kolchoz, který de facto přijal sovětskou tradici. Dá se to ilustrovat tamním vtipem – Lukašenko, který se narodil v roce 1950, říká: „Můj otec také padl ve Velké vlastenecké válce.“

Jaké děláte historické dokumenty?

Hledáme to, co by jinak úplně zmizelo, zapomnělo by se na to. Teď jsme schvalovali krátký dokument o člověku, který se chystal se třemi dalšími vyhodit v Minsku do povětří rušičku Rádía Svoboda. Dostal za to deset let v lágru, protože se ukázalo, že jeden z těch tří byl udavač. Úplně tomu člověku zničili život. Všechno nám to vyprávěl, je naprosto soudný. Narodil se v Magadanu. Jeho dědeček byl odsouzen v roce 1929, otec v roce 1935, takže on sám se narodil ve vyhnanství. Do Minsku přijel koncem sedesátých let jako dospělý a chtěl proti režimu něco dělat. Kdo by o něm v Bělorusku něco natočil, kdyby nebylo Belsatu?

Není pro vaše běloruské spolupracovníky ta práce nebezpečná?

Samozejméno do jisté míry je. Občas se divím – rozsah represi používaných proti naší televizi není tak velký, jak by mohl být. Proč tomu tak je, na to neumím odpovědět. Za začátku, když jsme byli ještě slabí a bylo by bývalo snadné nás zlikvidovat, nás běloruské úřady nebraly moc vážně. Zřejmě si říkaly: no, nějaký projekt, za půl roku z toho už nic nezбудe, dopadne to jako obvykle. Teď už je to velká instituce, funguje po celém Bělorusku.

Jak vypadají ty „mírné“ represe?

Naši běloruští kolegové jsou zastrašováni,

předvolávání k výslechům na KGB, občas si zavolají rodiče těch mladších, někdy mají problémy s prací, chtějí je vyhodit a někoho občas vyhodí... Nepochybně podstupují riziko. Když jsme na začátku hledali spolupracovníky, ptali se mě: „Jak nám můžete záručit bezpečnost?“ Říkala jsem jim: „Nemohu vám záručit bezpečnost. Je to vaše volba. Nemusíte pracovat v Belsatu, můžete dělat cokoli jiného. Když se s vámi něco stane, budeme pomáhat vaší rodině, budeme se snažit vám zajistit právní pomoc a udělat všechno, co se dá – ale v Bělorusku nevládnou já, v Bělorusku vládne Lukašenko. Je tedy na vašem rozhodnutí, jestli to riziko podstupujete.“

Zdá se, že se našlo dost takových, kteří to riziko podstupují.

Máme teď hodně lidí, kteří se pro to rozhodli, dokonce už se mluví o „čtosi Belsatu“, o „belsatovcích“. Je to pro ně také způsob realizace – jinak by přece nikdy nedělali zpravodajství, netočili by filmy, jsou vůči režimu v opozici a státní média by je nechťela. A oni by nechťeli do státních médií, Belsat jim stojí za riziko.

Vysíláte celý den?

Sedmnáct hodin, od sedmi ráno do jedenácti večer. Premiérový blok vysíláme od šesti večer, pak jdou ráno reprízy, a přes den vysíláme filmy nebo seriály, bud koupené nebo převzaté z polské televize. Vysílali jsme také dost českých materiálů, hlavně pohádky, protože je důležité, aby se děti učily bělorusky. Ty programy pro děti rodiče velmi vítají. Myslíme si, že televize, která se chce držet v povědomí, musí vysílat celý den, i když jsou to reprízy – není možné, aby tam divák, který projíždí ovladačem programy, našel prázdné místo.

A budoucnost Belsatu?

Sníme o tom, že se přestěhujeme do Minska – tedy až Bělorusové vyhrájí a bude tam skutečná demokracie. Jsme mobilní, dokázali bychom se přestěhovat za dva nebo tři týdny, náš systém práce to umožňuje. A pokud jde o mne, jistě nezůstanu celý život ředitelkou Belsatu. Nepředstírám, že jsem běloruská novinářka, jsem a budu novinářkou polskou. Jakmile zjistím, že televize Belsat může fungovat sama, odejdu a vrátím se k polské problematice. Myslím ale, že je to běh na dlouhou trať. Někdy se nás ptají: „Proč jste ještě nesvrhli Lukašenka? Vysíláte už tři roky a pořad nic.“ Ale naším cílem není svrhnout Lukašenka, o tom musejí rozhodnout Bělorusové. A bohužel i mezinárodní situace. My můžeme jen přispět potřebným nástrojem, můžeme pomáhat obnovit občanskou společnost a vlastní běloruskou kulturu. To trvá dlouho, není to jednorázový krok. Rádio Svobodná Evropa vysílalo od začátku padesátých let a trvalo skoro padesát let, než komunismus nakonec padl. Nevím ani, jak dlouho nás sponzoři budou podporovat. Jsem si ale jista, že existují i nějaké rozumné způsoby vydávání peněz na demokratizaci běloruské společnosti, je tohle jeden z těch lepších.

Petruška Šustrová

Tbilisoba

bílé košile, zepředu hladké, zato vzadu ozdobené dvěma vlnitými modro-bílo-červenými proužky, tvořícími písmeno x. Poznal jsem vlajku Asýřanů.

Byla právě *tbilisoba*, každoroční svátek Tbilisi. Obvykle se na ní sjíždějí Gruzínci ze všech stran země, je možné si poslechnout jejich hudbu a ochutnat regionální jídla, ale v tomto roce se očekávalo jen vystoupení národnostních menšin.

Ukázalo se, že děvčata jsou ze souboru Ninevia. Vedoucí mi řekla, že nejen tancují, ale také zpívají v kostelním sboru. Příští den byla neděle, a tak jsem se vydal do kostela – na mši chaldejského obřadu. Z písní bylo cítit Blízky východ. Některé vznikly nedávno, ale na pradávné motivy sahající až do dob apoštola Tomáše, který podle tradice evangelizoval Mezopotámii, a jeho učedníka svatého Tadeáše, je muží Asýřané říkají Mar Addai.

Mši sloužil otec Benjamin Beth-Jadegar, hlava katolické chaldejské církve na severním Kavkaze. Pocházel z Urmie v Íránu. Ukázalo se, že máme společné známé. Řekl mi, že se do Tbilisi vždycky vrací jako do vlasti.

Asýřané, jimž se na Kavkaze často říká Ajšorové, obývali v Tbilisi čtvrt Lebarodo, Arméni Avlabar, Ázerbájdžánci okolo lázní, Rusové oblast někdejších carských kasáren (takzvaný Osmý pluk) a Židé Nachalovku a Svanskou čtvrt (Svanitesubani) blízko železničního nádraží.

Dříve existovaly „národní“ profese, například dozorcí a nočními hlídači bývali obvykle Kurdové. Na Starém městě se před nějakou dobou pomník takového dozorce objevil: představuje dobrodusného vousáče v pumpkách a čepici s kšiletem a s holí v upravené ruce.

Nejstarší popis města voní skopovým lojem, česnekem a východním bazarem, znějí pokřikem poháněčů velbloudů a nosičů vody. V lících z devatenáctého století k tomu přibývají plesy u mistodržícího a představení v opeře a v divadle, kde uváděli módní autory z Francie či Itálie. V pozadí zaznívá příběh z Tisíce a jedné noci. V polském průvodci se psalo o „poloevropském a poloasijském Tbilisu“.

Hranice dvou světů byla výrazná.

Vítězství bolševiků Gruzínci od Blízkého východu odřízlo. Na cestách, jimž od věků táhly karavany, vyrostly zásky, minová pole a strážnice. Odjeli Peršané, kteří provozovali kuřámy s vodními dýmkami a čajovny. Tbiliský Orient se scvrkl, zakrměl, sestoupil do podzemí.

V roce 1925 napsal Joseb Grisašvili *Rozloučení se starým Tbilisi*:

Wojciech Górecki

*Nelějí víno už na hroby,
prýč barevné bagdáské šátky,
beze stop zmizel krčmář otvřel
a před duchanem beran tlustý...*

Mieczysław Lepecki byl v Tbilisi počátkem třicátých let. Všiml si, že *Tbilisi je dnes městem s evropským vzezřením. Sovětský režim z něj sálkl všechny stopy exotiky, které tam donedávna existovaly. Ale dodával: Zlajcháčllování je však jen zdánlivé.*

Gruzinská etnografka Nino Brailašviliová těsně přes rozpadem SSSR vzpomínala: *Ještě ve třicátých letech tohoto století n arazil člověk ve starém Tbilisi na zákoutí, kde se k sobě tulily stánky a řemeslné dílničky, střechy nad nimi se téměř spojovaly. Jedno takové zákoutí dokonce dostalo název Tmarý bazar. A vedle byly Baulnářské stánky... Byla také ulice Stříbrná, kde bydleli a pracovali „zlatí kováři“, mistři klenotníci. Obýjejně jsme se bezstarostnosti a radostí živila. Tm, kdo tolikrát vstal z mrtynek, může uvěřit ve svou nesmrtnost.*

Hlavní ulicí Tbilisi je třída Rustaveliho. Byla vytvářena v polovině devatenáctého století, kdy byl carským místodržícím Kavkazu kníže Michail Voroncov. Do konce století na ní vyrostly budovy úřadů, divadel, muzeí a hotelů. Ty rychle zastínily mistodržitelský palác, který stál na místě předchozího, kde Voroncov přijímal Hadži Murata (od sovětských dob je tam dětský palác kulture).

Rusko vládlo Kavkazu právě odsud, z Tbilisi z třídy Rustaveliho (do roku 1918 to byl Golovinský prospekt). Odsud také Gruzie zahájila pochod ke svobodě. Tady lidé poprvé vyšli do ulic, aby bránili Stalina. Bylo to 9. března 1956 a v Moskvě několik dní předtím skončil XX. sjezd Komunistické strany Sovětského svazu, na němž Nikita Chruščov přednesl referát *O kultu osobnosti a jeho následcích*. V Tbilisi to začalo vřít: velký Stalin, jejich Soso má být zločinec?! Demonstranti měli pocit, že referát urazil gruzinský národ. Někdo přišel na nápad poslat do Moskvy depeši. Dav se vrhl směrem k telegrafu. Padla dávk z kulometu. Na budově telegrafu jsou dodnes stopy po kulkách.

Čtrnáctého května 1978 na třídu Rustaveliho vyšly desítky tisíc studentů. Protestovali proti nové ústavě

sovětské Gruzie, v níž chyběl zápis o gruzínštině jako státním jazyce.

Devátého dubna 1989 vojíci sovětských speciálních jednotek potlačili za použití slzného plynu a zákopnických lopatek protesty, které už trvaly několik měsíců. K tragédií došlo u budovy parlamentu, dnes tam stojí pomník.

Na přelomu let 1991 a 1992 se na Rustaveliho třídě odehrávaly těžké boje mezi stoupenci a odpůrci prezidenta Zviada Gamsachurdí. Mnoho budov se proměnilo v trosky, hotel Grand Tbilisi (ve kterém Wladyslaw Emeryk v roce 1901 zastřelil Dagny Prybyzšewskou), byl znovu vybudován až po více než deseti letech.

Prospekt byl jevištěm revoluce, která dala moc Micheilovi Saakašvilimu (v listopadu 2003), manifestací požadujících Saakašvilioho odchod (v listopadu 2007) i demonstrací proti ruské intervenci v Gruzii (v srpnu 2008).

Mimo přelomové chvíle je to rušná tepna velkoměsta a zároveň proměňována, kde člověk vždycky může potkat nějakého známého.

Třída měří půldruhého kilometru, dá se přejít za čtvrt hodiny nebo projet metrem za dvě minuty. Turistovi to trvá hodinu: prohlédne si památky, zajde do obchodu. Donedávna mohl zajít na oranžádu do lázeňské dvorany Lagidze, kde prodavačky v bílých zástěrách a náškovkách čepcích prodávaly nápoje ze sytiče. (Kulturní lokál v Rustaveliho 24 byl v roce 2008 bohužel uzavřen: *beze stop zmizel krčmář otvřel a před duchanem beran tlustý...*)

Když člověk zabloudí do některého dvorku – až na těch pár opravených, kde sídlí anglické knihkupectví a kluby mládeže -, uvidí spleť malých galerií, přístavků, buněk, vnějších schodišť a jakýchsi průchodů. Najde tam klidný život: děti kopou do míče, ženy nad vanou něco pokřikují na sousedku vedle v okně, stařiči hrají dámu. Občas postřehne ještě internetovou kavárničku (určitě s nepřetržitým provozem), několik se jich na takových místech usadilo.

Turista může chvíli postát, pozdravit ženy, pofandit dětem, oslovit starce. Když bude mít štěstí, dozví se, že je na dvorku, kde bydlel Sergej Paradžanov nebo kde vyrůstal Jevgenij Primakov, anebo kde začínal zpívat Vachtang Kikabidze. Anebo může udělat čelem vzad – a za pár sekund si znovu prohlížet fasády.

Třída Rustaveli začíná několik set metrů od Starého Města s jeho lázněmi, svatyní několika vyznání a pomníkem kurdského dozorce, ale táhne se na opačnou stranu. Na rozdíl od řeky Mtkvari míří na západ: k Černému moři a dál, k Evropě.

z pol. orig. *Toast za przodok! (Přípitek předkům) vybrala a přeložila Petruška Šustrová*

Mackiewicz ve svých románech i publicisti-ce vystupuje jako stoupenec protisovětského internacionalismu neboli antikomunistické internacionály.

18. ledna 1988

Pruszyński, Iwaszkiewicz. Ale teď se mi vybavuje člověk a spisovatel zcela jiný než tyto dva, Józef Mackiewicz (1). Před válkou spolupracoval s vilenským *Slovem*, jehož vydavatel a šéfredaktor, Mackiewiczův bratr Stanisław, o sobě dával hodně vědět, ovlivňoval situaci svými úvodníky, dělal politiku, bil se v soubojích (na šavle) a za opoziční postoje a kritiku se ocitl v táboře v Bereze Kartuské. Józef naproti tomu seděl jen v redakci a nic víc se o něm nevědělo. Později se všechno obrátilo. Stanisław bude v dějinách polského písemnictví uváděn jako publicista, Józef jako významný romanopisec.

Józef Mackiewicz vydal v roce 1938 *Vzpouira bažin*. Byly to reportáže z Vilenska, které vznikaly během cest autobusem nebo v bryčce po běloruských silnicích. Když o onom území přemýšlím nyní v Kalifornii, jeví se mi jako fascinující kraj se vzácným bohatstvím, se vzájemně mezi sebou propleteným národnostním, konfesním a třídním předěvem, a tudíž i s bohatými vlastními dějinami. Dokážu to ocenit tím spíš, že jsem sem tam něco přečetl i o dějinách kolonií, například Karibských ostrovů. Exotika, palmy, tropické moře – a hrůza naprostého historického prázdna, chamtivosti, vykořisťování, navýsost zločinná kronika bílých dobrodruhů a pirátů. Meziválečné Vilensko, byt šedivé, mezi borovými lesy a mokřinou, „rojstem“ – toto slovo není běloruské, je litevského původu (*raistas*), muselo svou minulostí i přítomností mnohé spisovatele nadchnout. I když tu tehdy ještě žádní nebyli. Určitě by se objevili, jenže meziválečné dvacetiletí bylo prostě příliš krátké. Kromě toho tu byly různé překážky. Polsky píšící spisovatelé vychováni v tradicích šlechtického statku by se museli hodně vychýlit ze své začarované oběžné dráhy, aby dokázali zahlédnout širší skutečnost. Bělorusové zakonzervovaní ve svém národním vzdoru se tehdy ještě nezmohli na nic jiného než na poezii (Maksim Tank), vilenská skupina písaíců v jidiš, Junge Wilno, téže generace a stejného zaměření jako Žagary, byla básnická. Vilno dalo světu významného prozaika Chaima Gradeho, kronikáře malých židovských městeček na Litvě a v Bělorusku, ale ten rozvinul svůj talent až po válce v Americe, podobně jako Isaac Bashevis Singer.

Józef Mackiewicz řadil své reportáže do *Vzpouiry bažin* s nezávislostí a vzdorem, což mu později mělo působit těžké komplikace. Vyšel za hranice tradičního polského světa a místo šlechtického dvora se začal zabývat venkovem „zdejších“, ať už doma mluvili polsky nebo bělorusky, fenoménem náboženských sekt, rozšířených právě v této oblasti, které se katolicismu ani pravoslaví moc nezamlouvaly. Do knížky proniklo také mnoho věcí z každodenního života země. Podobné Vilensko se objevuje v románu Floriana Czarnyszewicze *Chlapci z Nowoszysszek* napsaném v Argentině. Jeho hlavním námětem jsou konflikty mezi katolíky a pravoslavnými na půdě jedné malé vesnice, což souvisí nejen s volbou polské nebo běloruské národnosti, ale také s volbou státní, Polsko, nebo sovětské Rusko. Jakým způsobem se do tohoto galimatyáse zapojovalo Vilensko sektářské, se už nikdy nedozvím.

Józefa Mackiewiczze jsem v době svého vilenského mládí prakticky vůbec neznal. Málomluvný bruchoun patřil mezi ty, jejichž poněkud krivý nos se smáčí ve skleničce. V čepici „maciejówce“ (2), často v plátěném obleku a vysokých botách, by mohl být považován za zchudlého šlechtice přímo z venkova. Rád v noci popíjel ve vilenských podnicích, stejně jako jiný spolupracovník *Słowa* Jerzy Wyszomirski, ale na rozdíl od něj se nezajímal o literaturu. A už vůbec nebylo možné pít se s ním o poesii. I když se podle všeho mohl vykázat velkou sečtělostí, pokud jde o tehdy u nás poměrně známý obor, o ruskou literaturu devatenáctého století.

Nedovedl bych si ho představit jako varšavského nebo krakovského literáta. Žil ve městě, které pro něj nadále zůstávalo hlavním městem Velkého litevského knížectví a byl patriotem této země. Myslím, že si mladší generace dnes už těžko dokáže představit, o jaký propletenec loajalít tu šlo, a proč lidé jako on chovali stejnou nechuť k polským, litevským nebo běloruským vlastencům. Naposledy jsem četl Mackiewiczovy články a eseje vydané v Londýně – hovoří v nich o „mniřtní demontáži“ Velkého knížectví způsobené Poláky, Litevci a Bělorusy. „Žádný pokračovatel velkoknížectví se nedostavil. Jednoduše nikdo takový neexistoval. Každý jen chtěl urvat kousek pro sebe.“ Považuji jej za spisovatele naprosto pravdomluvného a myslím, že vůbec nepřeháná, když píše:

„Z toho vyplynul spor přerůstající v otevřený boj o jazyky, kulturu, tradice, o výklad dějin, o náboženství. Boj se vedl rovněž písmi, holemi, po kostelech a svatých cerkvích, noží, ojkami, pistolemi, pomocí udání na gestapu nebo NKVD. Nenávisť podle veškerých přírodních zákonů plodila nenávisť.“

Podle Mackiewiczze nese polská strana asi největší odpovědnost, protože „pokračovatelé odkazu země Litevského knížectví jako celku byli kulturně i politicky popols-

tění, takže proti rodícím se nacionalismům dokázali postavit pouze nacionalismus polský.“

„Ve výsledku se ve vlastní zemi ocitli v kruté situaci stoupenců jiného státu a odtud chyběl už jen jeden krok k tomu, aby byli absolutně převážující většinou obyvatel považováni za cizí agenty.“

Příklad mé rodiny? Můj bratranec Oskar Miłosz byl prvním představitelem nezávislé Litvy v Paříži, což se v očích Poláků rovnalo zradě. Rodiče mé matky, Kunatové, byli loajálními litevskými občany, ale litevsky nemluvili. Moje matka měla dvě občanství, litevské i polské, národnost vždy uváděla polskou, litevsky uměla málo. Naproti tomu její sestra mluvila litevsky plynně.

Můj otec byl na Litvě označen za zrádce pro svoji příslušnost k POW (3). Byl umístěn na černou listinu a byl mu odepřen vstup do země, v níž se narodil. Nicméně 17. září 1939, kdy se mu podařilo dorazit k litevské hranici z městečka Głęboké, kde pracoval jako okresní inženýr, se Litevci projevili velkomyslně, jako v té době k mnoha utečencům z Polska, a ačkoli věděli, kdo je, do Litvy ho pustili. Za svá stará provinění tam pronásledován nebyl.

Podle Mackiewiczova názoru byl jediným uvědomělým vlastencem Litevského velkoknížectví Ludwik Abramowicz, redaktor a vydavatel *Vilenského přehledu*. Vyhlášoval nároky na následnictví po celku, a to při úplné rovnoprávnosti národů obývajících tyto země. Jeho program se lišil od všech představ o federativním uspořádání, včetně federalismu Piłsudského, protože ty se řídily především polskými zájmy a polskou státní doktrínou. V této perspektivě porušení suwalského ujednání Poláky a obsazení Vilna stejně jako fiktivnost „Střední Litvy“ (4) tížily svědomí stoupenců „jagellonské ideje“. Nevím, jaký měl Mackiewicz vztah k otci Walerianu Myszczowiczovi, který Velkoknížectví považoval za dílo svých předků, téměř za vlastnictví rodů vysoké šlechty, a velebil patriarchální vztahy mezi šlechtickým dvorem a sedláky. Pravděpodobně ho zahrnoval mezi ty, jejichž polskost, která se pro ně „rozuměla sama sebou“, zapříčinila nedůvěru Litevců a Bělorusů k myslence Unie, takže pak raději chtěli mít co do činění s otevřenými polskými nacionalisty.

20. ledna 1988

Předválečné Vilno se mi nyní vybavilo při četbě korektur (poslal vydavatel) paměti Lucy L. Dawidowiczové *From That Place and Time*. Autorka, která vyrostla v New Yorku, strávila ve Vilnu rok 1938–1939, kdy bádala v tamním Židovském vědeckém institutu (YIVO). Je to velmi užitečná četba, protože připomíná jiné významné Vilno, jemuž jeho židovská tradice vydobyla název „Jeruzalém severu“. Více méně třetina jeho obyvatel neměla moc společného se státem, ve kterém se octla, mluvila jidiš a její nejvyšší vrstva hovořila rusky. Paměti Dawidowiczové, která neumí polsky, se týkají především dělení na „my“ a „vy“, a tedy pronásledování. Jeden z jejích vilenských přátel, novinář, přišel při studentských antisemitských nepokojích v roce 1931 (ty si pamatuji) o oko. Poslední rok před vypuknutím války přinesl naprosté vítězství národnědemokratického programu, který uváděl do života OZON (5): prohlédávání židovských obchodů, návrh zákona zakazujícího rituální porážku, množství opatření násilné polonizace, především ale antisemitská propaganda, v níž se vzájemně předháněly státní tisk a tiskoviny pozdějšího světece otce Maxmiliána Kolbeho. Vilno v podání Dawidowiczové bylo nebezpečným městem, opakovala se přepadení mladistvými ozbrojenými holemi, takže každé setkání s mladými Poláky hrozilo zmlácením. Dawidowiczová přiznává, že ženy a děti nebili, což však nijak neoslabilo nebo nebláhle následky takových událostí.

Toto Vilno stojí za to připomenout, když se mluví o definitivním konci Velkoknížectví. Zdivočelá mládež bijící své univerzitní kolegy holemi a pořádjící hony na běžence krátce nato viděla sovětské tanky obklopené nadšeným davem židovské mládeže, i když pochybuji, že by si ve svých hlavách spojili příčinu s následkem. Scény z tohoto radostného vítání v ulicích Vilna popisuje ve své autobiografické knize Chaim Grade (*My Mother's Sabbath Days*, přeloženo z jidiš), a poněvadž byl spisovatelem poctivým a dbal na objektivnost, vypráví rovněž, jak ještě téhož dne zašel do katedrály a jak mu bylo líto smrtelně zarmouceného davu věřících, kteří se tam shromáždili.

24. ledna 1988

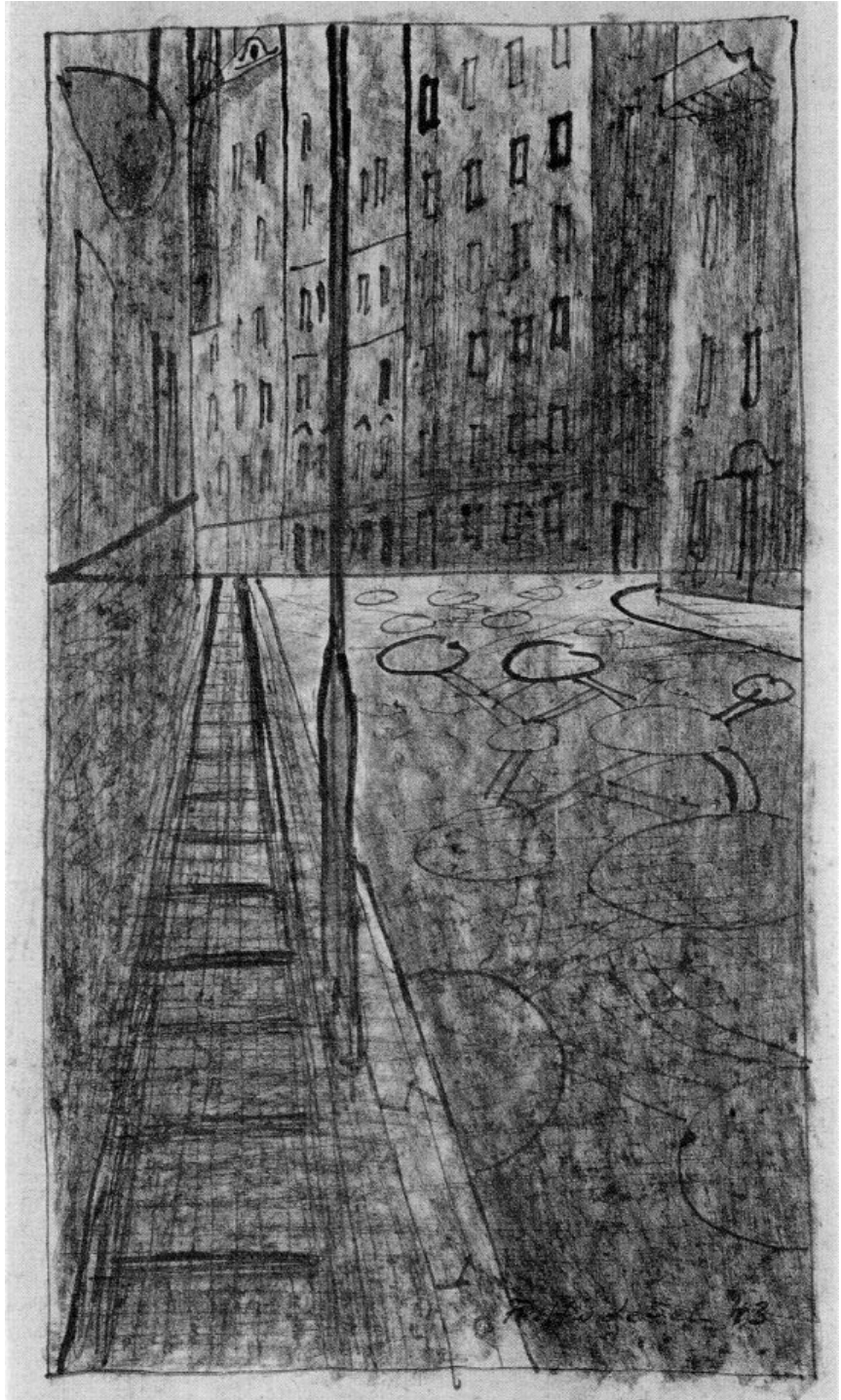
Mackiewicz platil za svoji cestu do Katyně v roce 1943 na pozvání německé vlády. Z polských spisovatelů tam jezdil také Ferdinand Goetel. Ve Varšavě se vědělo o jeho předválečném otevřeném vychalování fašismu a v roce 1940 projevoval nesmělé sklony ke kolaboraci, protože se zaregistroval jako představitel svobodného povolání, literát, a přemlouval k tomu i kolegy. Mnozí se zaregistrovali, prý to bylo bezpečnější. Goetel však dokázal dobře vycítit společenský tlak i příkazy vlasteneckého kodexu, takže se ve vstřícnosti vůči Němcům už

Vzpouira bažin

Ukázky z knihy Czesława Miłosze Myslivcův rok

nikam dál neposunul. I když jel do Katyně, nikdo ho později v emigraci necejochoval jako kolaboranta. Naproti tomu Mackiewicz, který byl se všemi na nože, se nijak neohlížel na veřejné mínění, byl už svým naturelem buřič, a tím, že jel do Katyně, posiloval jen nepříznivé postoje vůči vlastní osobě a nikoho nezajímalo, že tam jel se souhlasem polské ilegální vlády.

Měli se snad Poláci ve jménu vyšších diplomatických důvodů tvářit, že Němcům v ničem ani trochu nevěří a připočíst katyňské hroby k ostatním nacistickým zločinům? To by vyžadovalo naprosté potlačení vnitřních morálních protestů a téměř nads lidskou disciplínu. Sovětský stát vynaložil obrovské úsilí, aby celý svět přesvědčil o své nevině, a jeho spojenci to měli za bernou minci nebo se tvářili, že to tak berou, takže Poláci zůstávali s pravdou osamoceni, ale byla to pravda, kterou šířili jejich němečtí nepřátelé. A kdo by jim měl věřit, když byli přece známi svou antisovětskou „nevraživostí“? Jsou to paradoxní rovnice, které by stály za filozofickou analýzu.

František Hudeček, *Ulice, kde si hrály děti*, 1943

Nedávno jsem byl na návštěvě u známých, a v knihovně jsem u nich náhodou našel tlustou knížku amerického korespondenta v Moskvě Harrisona E. Salisburyho, *Journey For Our Times; A Memoir*, 1983, a narazil jsem na odstavec, v němž autor mluví o cestě západních diplomatů a novinářů do Katyně. Cetl jsem to, a chtělo se mi téměř zvracet.

„Kathy Harrimanová byla v Moskvě se svým otcem, tehdejším velvyslancem v SSSR. Měla místo v Office of War Information a plnila funkci paní domu, vnášela život a veselí do banálních scenerie. Přetvořila taneční sál ambasády na badmintonový kurt a na půdě našla slušné množství starých hollywoodských filmů. Byly tak křehké, že se při projekci každou chvíli trhaly, ale přesto jsme si je pouštěli.“

„Kathy byla u toho, když byla zveřejněna zpráva o Katyni, a prohlásila, že tam chce jet. Rusové okamžitě pozvali ji a Johna Melbyho, mladého ataše velvyslanectví. Vypravili zvláštní vlak – mezinárodní lůžkové vagony, restaurační vagon vykládaný mahagonem, množství kaviáru, šampaňského, másla, bílého chleba, uzeneho lososa, cukroví, stroganova, kyjevské kotlety – a vyrazili jsme, abychom mohli vidět jednu z velkých válečných tragédií.“

„Rusové dobyli Šmolensk v září roku 1943 a chystali se nyní spustit svou propagandistickou bombu. Západní korespondenti byli pozváni jako součást dekorace. Nezdá se mi, že by účast Kathy Harrimanové a Johna Melbyho byl politický kalkul USA. Myslím, že k ní došlo na základě okamžité reakce, i když Averell Harriman měl skutečně „londýnských“ Poláků plné zuby, a

za sovětské vlády od června 1940 do června 1941 neboli do útoku Němců na svého hlavního spojence a za německé vlády. Poslední kapitoly druhého románu přinášejí obraz Varšavy roku 1944, kde se tehdy objevil i sám Mackiewicz, utečenec z Vilna.

Mackiewiczovo psaní o válce představuje naprostou výjimku v bohaté polské literatuře na toto téma. Pro ni je závazný vlastenecký boj Poláků proti Němcům. Mackiewicz zůstal k tomuto modelu víceméně lhostejný. V tom můžeme vidět jeho vlastní nechuť k běžnému chápání vlivu mnohonárodnostního Vilna. V našem století se vzájemně střetávaly dva zásadní polské postoje: na jedné straně nezávislost Polska jako cíl veškerých bojů a snah, na druhé straně obětování jeho nezávislosti ve jménu komunistického internacionalismu. Ani jeden z těchto postojů nenalézá u Mackiewiczze uznání, ba co víc, chová se vůči nim nepřátelsky. Ti, kdo nezávislost odložili ve jménu komunistického internacionalismu, jak to ve Vilnu učinili Dembiński a Jedrychowski, jsou pro něho nejenom zrádci Polska, ale agenti státu přinášejícího neštěstí lidem z různých národů. Naproti tomu ti, kdo bojují za nezávislost – odtud pramení jeho negativní hodnocení Zemské armády – jsou zaslepeni svou soustředěností na boj s německými okupanty a neuvědomují si důsledky toho, že když budou sázet na vítězství západních spojenců, připravují tím vítězství spojence těchto spojenců, a tím je Rusko. Mackiewicz ve svých románech i publicistice vystupuje jako stoupenec protisovětského internacionalismu neboli antikomunistické internacionály. Z toho vyplývají různé následky, a to i umělecké, neboť jeho postavy se neodlišují podle národnostních měřítek. Mezi ty, které obdaruje sympatií, patří Poláci, Litevci, Bělorusové, Němci, bílí Rusové (6), zapojení do různých odbojových hnutí, potencionální účastníci kolektivního mezinárodního odporu vůči systému.

Není možné brát vážně všechno, co napsal Mackiewicz jako antikomunista. Některé jeho články jsou totiž přímo obsedantní a hranici s paranoiou, podle známého modelu všude vidět a věřit působení agentů. Takže při přípravě výboru jeho publicistických spisů by bylo nutné mít na paměti, že za stálost svých názorů platil fantaziováním ne-li dokonce šílenstvím. Odfiltrování evidentních omylů čeká po smrti asi všechny písače a myslénka na tuto skutečnost by nás měla varovat, abychom nevystupovali v tóze tvrdých soudců.

Z polštiny přeložil Josef Mlejnek sen.

Czesław Miłosz (1911—2004), který v roce 1980 obdržel Nobelovu cenu za literaturu, prožil polovinu svého dlouhého a plodného života v exilu ve Francii a v USA, do Polska se definitivně vrátil až na konci devadesátých let. Deníková kniha *Myslivcův rok* zaujímá v jeho uměleckém odkazu ojedinelé místo. Pojmenoval ji podle díla svého oblíbeného autora z dětských let a psal ji od srpna 1987 do července 1988. Nikdy předtím ani potom si žádné jiné deníkové záznamy nevedl. K rozhodnutí právě pro tuto formu výpovědi jej patrně přivedla po smrti ženy v roce 1986 potřeba nejen se vyrovnat s novou životní situací, ale i provést základní zhodnocení vlastního velice složitě, ne-li přímo dobrodružné existence, dopovědět věci nedoslovené, jiné alespoň uvést na pravou míru. Myslivcův rok obsahuje záznamy z cest, úvahy o setkáních, o přetčeních knihách i o vlastní tvorbě. Miłosz vzpomíná na dětství a mládí prožité v Litvě, těžké počátky v exilu, vytváří ucelené portréty svých přátel a spisovatelů, píše krátké úvahy-eseje o umění, náboženství, nejnovějších dějinách a o politice. V úvodu Miłosz cituje americkou znalkyni jeho díla Madeline Levineovou, která o něm tvrdí, že „převážnou část svého života psal román o dvacátém století, ne však formou románu, ale pouze formou poznámek z cest, esejů, literární kritiky“. Kniha *Myslivcův rok* představuje též velice důležitý klíč k básnickovu dílu i jeho složité osobnosti. V českém překladu vyjde letos na podzim v nakladatelství Host.

(1) Józef Mackiewicz (1902–1985), polský spisovatel a publicista. Je považován za jednoho z nejvýznamnějších polských prozaiků dvacátého století, nicméně jeho dílo je v zahraničí (kvůli nevyřešeným autorským právům) v podstatě neznámé. V jeho románech je výrazný vypjatý antikomunismus a vazba na mnohonárodnostní dědictví Litevského velkoknížectví (2) Čapka s kulatým dýnkem ušitá z látky. Nad tuhým kšiletem se nacházel řemínek nebo šňůrka. Koncem devatenáctého století se „maciejówka“ nosila na venkově, v době první světové války a po ní ji nosili příslušníci Polských legií (3) Polska Organizacja Wojskowa, POW – tajná vojenská organizace založená v roce 1914 z iniciativy Józefa Piłsudského. (4) Střední Litva (polsky Litwa Środkowa, litevsky Vidurinė Lietuva) byl polonezávislý stát pod polskou dominancí, existující v letech 1920-1922. Hl. městem byl Vilnius. V roce 1922 následovalo připojení k Polsku. (5) Obóz Zjednoczenia Narodowego, nacionalistická organizace meziválečného polského režimu. (6) Někdejší příslušníci Bílé armády, bělogvardějci, žijící po porážce v občanské válce 1918–1920 v exilu, stoupenci starého režimu; slovo „bílý“ vzbuzuje v Rusku monarchistické asociace

